

Metaforanalys

En *metafor* är ett uttryck i stil med ”livets höst”. Som bekant syftar det på ålderdomen. Men det gör så på ett delvis indirekt sätt genom att gå en omväg över en annan betydelsesfär: årets tider i stället för människans åldrar. Här finns en jämförelse mellan hösten, som är slutet på årets vegetationsperiod då naturens krafter avtar, och ålderdomen, som är slutet på livet då människans krafter avtar. Vi kallar hösten och ålderdomen för de två *leden* i jämförelsen. Metaforen visar på en likhet av något slag mellan dem. Det är den traditionella synen på vad det är fråga om här. Kanske rör det sig om en likhet som vi redan är medvetna om. I så fall hjälper den oss att förstå metaforen. Men det kan också röra sig om en likhet som först metaforen får oss att uppfatta. Då kan vi säga att metaforer *etablerar* eller *konstruerar* likheten.

Det första ledet i metaforen (hösten) kallas *bildledet* och det senare (ålderdomen) *sakledet*. Bildledet förmedlar ett sätt att se på sakledet. Ålderdomen framträder som en form av höst. Vi kan säga att bildledet för över delar av sin betydelsestruktur på sakledet. Här rör det sig om växtkraftens avtynande, ett sent skede i en utvecklingscykel med mera. Metafor betyder just ”överföring”. Men vi kan inte utesluta en påverkan också åt det motsatta hållet. Själva sammanställningen av hösten och ålderdomen gör att vi kan uppfatta hösten så att året eller naturen har åldrats. Med det synsättet finns det en *interaktion*, ett samspel mellan de två leden, inte bara en påverkan i en enda riktning.

Talar vi om metaforer i vid mening kan de vara av olika slag. I *liknelser* finns både sakledet och bildledet utsatta: ”*Livet* är (som) en *sjöresa*”. Om vi utvidgar liknelsen, så att bildledet blir en berättelse, får vi en *allegori*: ”Vårt liv rör sig mot ett fjärran mål genom storm och stiltje. För att hålla det på rätt kurs krävs ett fast grepp om rorkulten.” I *bilden* (eller den rena metaforen) finns bara bildledet utsatt: ”*elden* i mitt bröst” eller ”*livets höst*”. Vilket sakledet är får vi själva sluta oss till av sammanhanget. Det gör att bilder kan vara mångtydigare än liknelser i sin syftning. Sakledet kan uppfattas på olika sätt. Och kanske går det inte att framställa annat än genom en bild.

För att ett språkligt uttryck ska fungera som en metafor krävs en text. I sig har ”eld” ingen överförd betydelse. Men i frasen ”elden i mitt bröst” verkar det som en bild. Det gör att vi kanske hellre bör tala om ”metaforiska fraser”. Fast också de kan ha sitt fokus i ett enstaka ord. Egentligen ligger det metaforiska inte i frasen heller utan i den kommunikativa handlingen. I första hand är metaforen inte ett ord eller ett uttryck utan ett sätt att använda språket. Men vi låter ”metafor” stå för både handlingen och dess språkliga resultat.

Varför är metaforer så intressanta? Det finns åtminstone två skäl att uppmärksamma dem. Det ena är deras betydelse för språkligt nyskapande. Det andra är deras betydelse för tänkande och begrepsbildning.

Metaforen är en grundform för att skapa namn på nya företeelser och begrepp. När datorer fick listor på skärmen över möjliga val döpte man dem till ”menyer”. Man såg en likhet med matsedlar med olika rätter att välja mellan. Och kunde de fällas ner fick de heta ”rullgardinsmenyer”.

Metaforer vidgar alltså språkets uttrycksregister. Ja, somliga ser hela språket som en uppsättning av mer eller mindre aktiva metaforer. I sin tur innebär det att skillnaden mellan ”bokstavlig” och ”bildlig” betydelse hos ord bara är relativ – en fråga om ålder och tillvänjning.

Att metaforer kan ge en särskild form åt våra föreställningar har vi redan nämnt. Då tänker vi oss bildledet som en lins som vi ser sakledet genom. Vi kan ta ett uttryck som det här: ”Om Sverige nedrustar ensidigt uppstår det ett militärt vakuum i vår del av Nordeuropa.” Hur bidrar metaforen till vårt sätt att betrakta situationen? Kanske genom tanken att militära styrkor söker sig hit från andra håll, som luften strömmar in i ett tomrum från omgivningen. På det sättet kan metaforen stödja vissa påståenden och argument, som att en ensidig nedrustning ökar risken för militära konflikter.

Vad som verkar här är ett tankeschema som kopplar bildledet till fler föreställningar inom samma sfär. I relationerna mellan dem finns frön till beskrivningar och berättelser av olika slag. Till ett begrepp som ”tomrum” kan vi knyta andra begrepp som ”tryck” och ”rörelse”. Vad som förenar dem är ett scenario: ”Vid ett *tomrum* uppstår ett *tryck* utifrån som skapar en *rörelse* inåt.” Så här blir metaforer viktiga på ännu ett sätt: de ger uppslag för att utveckla en text i en viss riktning.

Ser vi noga efter kan vi upptäcka drag av metafor också i många uttryck som är vårt vanliga sätt att omtala vad de står för. Ofta framträder de som en konkret grundbetydelse under en mer abstrakt normalbetydelse: ”Du måste *rycka upp dig*” (att höja kroppen blir en bild för att öka sin mentala energi), ”Hon såg *in i sig själv*” (kroppen uppfattas som en behållare som rymmer det psykiska). Att se de dubbla betydelseplanen kräver en särskild form av uppmärksamhet. Ibland kan den väckas av sammanhanget: ”Du måste rycka upp dig. Annars sjunker du ihop som en tomsäck.”

Eller vi kan tänka på uttryck som ”bergets fot” och ”stolens ben”. En gång bör de ha bildats som metaforer. Men vanan gör att vi inte längre tänker på deras ursprung. I de fallen brukar man tala om döda, stelnade eller bleknade metaforer. Med tanke på deras ålder kunde vi också kalla dem historiska. Här ska vi använda beteckningen *dolda* metaforer för att understryka att de normalt inte är särskilt påfallande. Typiskt för *dolda* metaforer är att de uppträder som stående uttryck. Man säger att de är *lexikaliserade*. De ingår i språkets lexikon, i dess förråd av fasta fraser, och man kan finna dem i ordboken.

Motsatsen är *öppna* metaforer. Vi kan också kalla dem levande eller slående metaforer (båda metaforiska uttryck!). För en läsare är det lätt synliga som en bild eller liknelse: ”Smärtan *vrålade* inom henne”, ”Hon *vred sig som en mask*”. I *öppna* metaforer finns en tydlig skillnad mellan ett bildled och ett sakled, som skapar en spänning eller dialog mellan dem.

Som vi ser av exemplen, kan *öppna* metaforer ha olika uttryckskraft. De kan vara *nybildade*, friska och originella, men också *konventionella* och mer eller mindre slitna. Det är en nött kliché att ”vrida sig som en mask”. Men att ”smärtan vrålar” frapperar kanske mer. Ju ovanligare en metafor är, desto mer påfallande brukar den bli. Därför bleknar språkets bilder när de upprepas och får ersättas med nya som syns bättre.

Nu är skillnaden glidande mellan *öppna* och *dolda* metaforer. Som vi såg tidigare kan de senare öppna sig i rätt sammanhang. Därför kan de också kallas för *latenta* eller *slumrande* metaforer. Säger jag att ”stolen hade brutit ett av sina ben”, så lever den bleknade metaforen upp igen och får färg på kinderna. Bakom bordets ben ser vi åter människans.

För att skapa metaforer verkar det finnas grundläggande mönster. Så kan uttryck som ”att segra i en debatt” och ”försvara en ståndpunkt” båda återföras på mönstret ”en diskussion är en kamp”. Vi kan tala om en *rotmetafor* (eller en djupmetafor). De speciella metaforer som växer ut från dem kan vi se som olika utlöpare från samma rot (eller som olika ytvarianter av samma underliggande bild). Rotmetaforer är intressanta därför att de ofta vittnar om ett grundläggande perspektiv på en företeelse som delas av en grupp människor.

Många rotmetaforer är dolda. De är så inarbetade i vårt språk att vi inte tänker på dem. Men det betyder inte att de saknar inflytande på vårt tänkande. I det fördolda verkar de med desto större kraft. Först när vi ser dem kan vi ifrågasätta dem. Skulle en annan metafor passa bättre? Kanske en diskussion kan ses som en resa snarare än som en strid: ”Vi nådde långt men inte ända fram.”

Syfte

Metaforanalysens syfte är att studera vilka metaforer som förekommer i en text, vilka former och innehåll de har, hur de samverkar med varandra och med övriga inslag i texten och hur de stödjer vissa sätt att se på och förhålla sig till det som texten handlar om.

Material

Du kan välja en text med många öppna metaforer som är lätta att se. Men du kan också undersöka texter som inte är påfallande bildrika. Kanske är dolda metaforer ändå viktiga i dem, exempelvis rotmetaforer som formar perspektivet på en fråga.

Letar du efter öppna, starka och tydliga metaforer, kan du behöva en längre text för att få nog många, till exempel en hel bok. Tar du också med dolda och diskreta metaforer, räcker kanske en kortare text.

Frågor

Gå igenom texten och stryk under metaforer som du hittar. Du kan begränsa dig till öppna (aktiva, starka) metaforer eller också ta upp även dolda (latenta, svaga). Först ser du på metaforernas spridning. Sedan går du över till att undersöka vilka former, innehåll och funktioner de har. Slutligen gör du en värdering av dem.

Spridning

Hur vanliga är öppna och dolda metaforer och är några av dem särskilt påfallande eller viktiga?

- 1 Hur många *öppna* metaforer har du funnit i texten? Hur vanliga är de i förhållande till textens längd? Ange till exempel det genomsnittliga antalet metaforer per stycke eller sida. Är vissa partier av texten särskilt rika eller fattiga på metaforer? Vad kan det bero på?
- 2 Hur många av de öppna metaforerna är *nybildade* (originella, innovativa) och hur många är *vedertagna* (konventionella, gängse)? Hur skiljer du den ena typen från den andra? Hur originella är de nybildade metaforerna? Är de uppseendeväckande? Är de konventionella

påfallande slitna? Hur påverkar proportionen mellan nybildade och konventionella metaforer textens stil?

- 3 Har du också noterat *dolda metaforer* som du vill analysera närmare? Kan de vara svåra att avgränsa från de öppna? Vad beror det på? Använder författaren några medel för att göra dem synliga?
- 4 Är en eller flera metaforer särskilt *viktiga* i texten? Är de viktiga därför att de uppträder i en central ställning, till exempel då texten beskriver ett problem som den söker lösa eller när den summerar vad den kommit fram till? Eller är de viktiga därför att de uppträder ofta i texten, i identisk form eller som rotmetaforer med olika utlöpare?

Form

Vilken retorisk och grammatisk form har metaforerna?

- 5 Vilken *retorisk form* har metaforerna? Uppträder de som *bilder*, *liknelser* eller *allegorier*? Dolda metaforer brukar vara bilder, eftersom liknelser och allegorier aktualiserar båda betydelseplanen. Men öppna kan uppträda i alla tre formerna.
- 6 Vilken *grammatisk form* har bildledet: enkelt substantiv ("Min kära är en *ros*"), substantiv med genitivbestämning ("*livets höst*"), substantiv med adjektivattribut ("Hennes hat var en *iskall låga*"), verb ("Fartyget *plöjer* vågorna"), adjektiv ("*blå toner*"), adverb ("Han kände sig *uppåt*"). Vilken funktion har eventuella bestämmingar i sammansatta bildled?
- 7 Om både bildledet och sakledet finns utsatta, hur *förbinds* de med varandra? Sker det genom kopulan "är" ("Livet är en börda") eller jämförelseformen "är som" ("Livet är som en påse")? Specificeras relationen mellan bildledet och sakledet på något sätt, till exempel genom ett utsatt verb som anger jämförelsedimensionen ("Magen *fungerar* som en bilmotor", "Huset *ser ut* som en svamp")?

Innehåll

Vilka betydelseområden tillhör bildleden och sakleden, vilka likhetsrelationer förbinder dem med varandra och svarar samma bildled mot olika sakled eller tvärtom?

- 8 Kan du *ange sakleden* även för bilderna i texten? Går det att beskriva "bokstavligt", med "vanliga" ord ("*livets höst*" = ålderdomen)? Eller är de bara åtkomliga genom bildleden ("*livets tunga börda*")? Är metaforerna *dunkla*, så att det är oklart vilket sakledet kan vara ("*livets igengrodda stigar*")? Eller *mångtydiga*, så att flera sakled är möjliga ("*livets vårkvällar*" = ungdomsåren? stunder av framtidshopp? tider som lovar mognad och fullbordan?)?
- 9 Vilken *typ av sakled* har metaforerna? Rör det sig om levande varelser som individer eller grupper ("den svenska folkstammen"), om handlingar eller skeenden ("ett uppsving i ekonomin"), om sociala institutioner ("en byråkrati på lerfötter"), om abstrakta fenomen ("idématris") eller annat? Och vilka ämnesområden är de hämtade från, till exempel juridik ("lagens kvarnar"), ekonomi ("valutautflöde") eller politik ("valplattform")? Är de olika metaforernas sakled släkt med varandra, kanske så att de alla rör samma ämne ("vinstmaskin, säljkrig, prisbomb")?
- 10 Vilka *slags företeelser* (som människor, djur, handlingar och ting) eller ämnesområden (som matlagning, mode och kommunikation) hänför sig bildleden till i sin "bokstavliga"

betydelse ("månens runda kastrull, månens glänsande grytlock, månens röda koppartallrik")? Är bildleden abstrakta eller konkreta ("genetisk kod, försynens hand")? Framträder de i en sinnlig form som vädjar till exempelvis synen, hörseln eller känslan ("blixtrande idé, skorrande misstanke, kladdig sentimentalitet")?

a) Kan du sammanföra metaforerna i ett antal *grupper*, vars bildled hänger ihop i sin bokstavliga betydelse? Det kan vara genom relationer av över- och underordning ("samhälls pyramid, social bas"), delar av samma helhet ("bergets hjässa och fot") eller orsak och verkan ("Vassa anmärkningar sårar"). Kan sådana klassifikationer ske på olika sätt? Diskutera eventuella problem.

b) Finns det *metaforkedjor* i texten? Det är metaforer som alla tillhör samma sfär ("Jag står stilla i min utveckling sedan jag kört fast i en oframkomlig relation"). Det gör att texten nästan kan läsas som en allegori, med två betydelseplan som löper parallellt med varandra, ett bokstavligt och ett bildligt.

c) Kan du finna *rotmetaforer*, som andra metaforer kan ses som varianter av (TIDEN GÅR: "Tiden kryper, hastar, sniglar sig fram, springer ifrån mig, står plötsligt stilla")? Vad betyder de för textens grundläggande perspektiv och för dess sätt att utveckla sitt ämne och sina argument? Verkar de medvetet valda av textens författare eller ger de ett oreflekterat intryck?

d) Finns det *implicita* metaforer, bilder som inte är utsatta men som verkar under textens yta och styr hur den framställer sitt ämne ("Han spjånade emot kraven men gav till sist vika för dem": KRAV SOM TRYCK)? Vilka är de? Är de formade som rotmetaforer?

- 11 Vilka *slags likheter* konstruerar metaforerna mellan bildled och sakled? Exempel är likheter som rör form, funktion eller värde ("dum i bollen, kritikens skalpell, god som guld"). Knyter de an till spridda föreställningar, som att en lång och mager person ser ut som en pinne? Eller rör det sig om likheter som få tänker på? Påverkas också vår förståelse av bildleden av sakleden? Får de senare oss att se nya egenskaper hos dem ("den genetiska koden" kan öppna ögonen för att också den språkliga koden är ett program för reproduktion)?
- 12 Vilka bibetydelser eller *konnotationer* har metaforerna – vad får de oss att associera till? "Forskaren lägger pussel" kan till exempel ge intrycket att det finns lösningar på vetenskapliga problem som gör bilden hel, klar och entydig. Är de centrala metaforerna rika på biföreställningar av olika slag? Hur bidrar dessa till textens suggestionskraft och sätt att påverka läsaren?
- 13 Används samma (typ av) bildled om *många olika sakled*? I en roman kan månen få symbolisera först ödets gåtfulla makt, sedan kärleken och till sist dödens bleka uppsyn i en rymd av mörker. a) Vad får dessa glidningar mellan olika innehållsdomäner för *verkan*? Bidrar det till att binda samman betydelserna till en helhet och att spinna ett nät av associationer mellan dem? b) Hur påverkas bildleden av sin metaforiska användning? *Laddas* de successivt upp med ett allt rikare betydelseinnehåll? Kan detta utnyttjas av författaren för att öka textens styrka? c) *Byter* texten bildled för samma sakled (kärleken är först en ros och sedan en skimrande fågel)? Varför sker det? Har texten *katakreser*, metaforer som krockar med varandra ("Tidens tand läker alla sår")?

Funktion

Vad har metaforerna för funktioner och hur öppet eller diskret utövar de dem?

- 14 Vilka *funktioner* fyller metaforerna? Undersök de olika metaforerna och bedöm i vad mån de har exempelvis a) en *logisk* funktion – att på ett visst sätt strukturera vår kognitiva (=förståndsmässiga) förståelse av sakledet (som när resultatet av en ensidig nedrustning liknas vid ”militärt vakuum”) b) en *uttrycksekonomisk* funktion – att göra det möjligt att kort säga något som annars skulle kräva många fler ord, om det alls gick att uttala (”rita en mental karta över ett tankefält”) c) en *sensuell* funktion – att framkalla starka sinnesupplevelser, oftast visuella (”en sprakande urladdning av snilleblixtar”) d) en *emotionell* funktion – att framkalla känslor och förmedla ett affektivt eller värderande förhållningssätt (”andlig skräpmat”) e) en *dekorativ* funktion – att skapa språklig omväxling och utsmyckning (först talas om ”fraktfartyg”, sedan om ”havets arbetshästar”).
- Har metaforen kanske flera funktioner på samma gång?
- 15 Inbjuder oss metaforerna att *uppmärksamma* dem – så att vi också kan bli på vår vakt mot dem? Eller påverkar de våra och textens tankar utan att märkas mycket (”hinder vi möter på livets väg”)?

Värdering

Vad betyder metaforerna kulturellt, hur verkar de retoriskt och ger de en rättvisande bild av den fråga som texten behandlar?

- 16 Värdera metaforerna *historiskt*. Vad röjer de om den kultur som författaren lever i och om den ideologi som hon har med mera (till exempel om man ser livet som en vandringsled eller som ett rastställe)? Går det att dra några bestämda slutsatser?
- 17 Värdera metaforerna *retoriskt*. Verkar de väl valda med tanke på textens syfte? Hjälper bildleden hos de olika metaforerna läsaren att uppfatta sakleden på något nytt sätt, i ett nytt perspektiv? Eller hjälper de författaren att uttrycka något som knappast kunde ha sagts på något annat och ”mer bokstavligt” sätt? Stödjer de textens resonemang, underblåser de känslor som den vill förmedla, ger de liv åt dess språk? Känns de slående, övertygande och naturliga eller konstlade och pressade?
- 18 Värdera metaforerna *kritiskt*. Bidrar de till att ge texten en tendens som du vill ifrågasätta? Vilka sakliga invändningar kan du resa mot den?
- Går det att ersätta textens metaforer med andra med samma sakled men andra sätt att strukturera vår syn på dessa? Går det rentav att byta rotmetaforer (till exempel övergå från att se minnet som en behållare till att se det som ett språk)? Vilken blir skillnaden? Skulle de alternativa metaforerna ha gett en bättre eller åtminstone kompletterande bild av det som texten handlar om? Finns det något skäl till att de ändå är omöjliga i det aktuella sammanhanget? Vad säger det i så fall om textens perspektiv, till exempel dess ideologiska utgångspunkt?

Kompletterande analyser

- 1 **Strukturell analys:** Metaforanalys blir säkrare om du också analyserar andra element i texten. Vad betyder *kontexten* för metaforernas innebörd och funktion? Finns det metaforer som verkar *intertextuellt*, genom exempelvis allusioner? Hur är metaforerna förankrade i *kulturkontexten*?

Vilka *lexikala* och *syntaktiska* medel utnyttjar texten för sina metaforer? Vilka *teman* får en metaforisk presentation? Vilka *propositioner* i texten förmedlas i en metaforisk form? Hur centrala är dessa? Vilka *inferenser* inbjuder metaforerna till? Vilka *presuppositioner* vilar de på? Vilka *perspektiv* förmedlar de? Vilka *talhandlingar* uppträder metaforerna i? I vad mån förmedlar metaforerna sociala *attityder*?

- 2 **Läsbarhetsanalys:** Metaforer kan användas för att konkretisera abstrakta resonemang, så att de blir lättare att förstå. Vad betyder bilderna för textens tillgänglighet?
- 3 **Argumentationsanalys:** Metaforer kan användas för att finna argument men också för att etablera de utgångspunkter, perspektiv eller premisser som en argumentation utgår från. Hur präglar bruket av metaforer resonemanget i dess helhet?
- 4 **Retorisk analys:** Metaforer kan vara viktiga medel för att påverka och övertyga. Hur fungerar de tillsammans med andra persuasiva inslag i texten?
- 5 **Fallanalys:** Metaforer kan användas på sätt som underlättar ”felaktiga” slutsatser eller andra tankefel. Hur sker det i den aktuella texten?
- 6 **Konstruktivistisk analys:** Metaforer kan lämna viktiga bidrag till konstruktionen av en textvärld. Hur samverkar de med andra konstruktiva strategier?
- 7 **Översättningsanalys:** I vilken utsträckning lyckas översättningen återge originalets metaforer? Använder den samma bildled som i originalet – och förblir då också sakledet detsamma? Eller byter den ut bilderna mot andra eller ersätter dem med icke-metaforiska förklaringar? Har översättningens metaforer samma logiska, ekonomiska, sensuella, emotionella och dekorativa funktioner som originalets?
- 8 **Diskussionsanalys:** I en diskussion kan parterna närma sig varandras synsätt genom att sluta upp bakom samma grundläggande metaforer från början eller efter en förhandling. Eller de kan markera sina skilda positioner genom att arbeta med olika och oförenliga metaforer. Vilken roll metaforerna spelar i ett åsiktsutbyte kan du undersöka genom en diskussionsanalys.

Att skriva

- 1 Sök eliminera metaforerna i en given text, alltså skriva om den på ett bildlöst språk. Är det möjligt och vad blir i så fall resultatet?
- 2 Skriv om en text genom att byta ut de grundläggande metaforerna i den mot andra. Kan du fortsätta att föra samma resonemang? Eller måste det också ändras? Hur?
- 3 Utgå från rotmetaforer som du finner i en given text och hitta på fler utlöpare (ytvarianter) av dem. Försök att skapa en ny text där du fogar in också dessa.

Litteratur

En intressant genomgång av metaforanalys i särskilt samhällsvetenskaplig forskning finns i: G. Bergström & K. Boréus *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, s. 181-196. Studentlitteratur, Lund 2000.